

УДК 338.486: 352/354-1

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ПРОГРАМ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ

Дехтяр Н.А.

Розглянуті основні підходи до узгодження програм державного та регіонального управління, запропоноване визначення поняття локального розвитку, розроблена модель інвестиційної карти регіону на основі територіальних геоінформаційних систем. Удосконалено методичне забезпечення оцінки впливу туристичної галузі на національну економіку в цілому та функціонування окремих територіальних господарських комплексів, визначення загроз економічної безпеки держави та диспропорцій у розвитку регіонів країни, в тому числі і в сфері туризму.

Ключові слова: локальний розвиток, інвестиційна карта регіону, туристична галузь.

ВСТУП

Одним із головних завдань державного регулювання туристичної галузі є поєднання місцевих інтересів із стратегічними пріоритетами національної економіки. Інколи потреби регіонів вступають у протиріччя з завданнями, затвердженими у програмах цільового розвитку загального характеру чи тих, які стосуються діяльності окремих галузей. Крім того, на формування державної та регіональної політики мають суттєвий вплив наслідки процесу глобалізації та регіоналізації, інтенсивність прояву яких залежить від ступеня присутності країни на світовому ринку.

Питаннями розробки та впровадження програм державної підтримки розвитку окремих регіонів та галузей займалися такі вчені, як: В. Геєць, В. Горбатов, О. Дацій, М. Долішній, М. Кизим, Т. Клебанова, М. Кноглер, В. Поповкін, О. Раєвська, С. Романюк, О. Сєкарев, В. Симоненко, О. Тищенко, М. Чумаченко, локальних програм розвитку – Я. Варда, В. Клосовські, регулювання туристичної галузі – В. Абрамов, О. Бейдик, В. Квартальнов, В. Кифяк, О. Любіцева, С. Мельниченко, Г. Папірян, І. Смаль, Т. Ткаченко, Д. Ушаков, В. Федорченко, та ін. Однак досі невирішеними є питання уніфікації

процедури управління туристичною галуззю, в тому числі реалізації державних програм з урахуванням регіональних особливостей.

Метою статті є теоретичне дослідження поняття локального розвитку та розробка практичних рекомендацій до реалізації програм підтримки туристичної галузі на різних рівнях державного управління, в тому числі локального.

З урахуванням мети повинні бути вирішені наступні задачі: надати визначення поняття "локальний розвиток" з урахуванням особливостей державного управління в Україні; виявити причини невідповідності державних пріоритетів розвитку туристичної галузі фактичним показникам; узагальнити теоретичні підходи до узгодження програм державного та регіонального управління та розробити практичні рекомендації до його реалізації.

1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Вчені, що досліджують взаємозв'язок між національними та глобальними тенденціями розвитку світової економіки, відзначають, що традиційне поняття глобалізації набуває нових рис [1], [2]. Вже неможливо чітко окреслити межі регіонів, відділити

Дехтяр Надія Анатоліївна, викладач кафедри туризму Харківського національного економічного університету, тел. (057)758-77-26 (дод. 4-51), e-mail: sephrenia@yandex.ru

локальний розвиток від вимог світового ринку. Наприклад, О.А. Швиданенко [3] намагається поєднати існуючі підходи до формування глобального ринку у єдину парадигму сучасних міжнародних відносин, де суб'єктами виступають як країни та наднаціональні інститути (міжнародні організації та ТНК), так і локальні осередки.

Саме поняття локального розвитку в Україні майже не використовується. По-перше, досвід місцевого самоврядування за участю територіальних громад, сформованих за ініціативою населення певного географічного осередку, є малим у країнах, що тяжіють до моделі централізованого управління; по-друге, відсутність закріплення термінів "локальне управління", "локальна територія" та ін. у законодавчих документах унеможливує практичну реалізацію проектів, які теоретично могли б бути створені за підтримки муніципальних органів влади.

При побудові механізмів державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіонів України важливо брати до уваги закордонний досвід побудови державних стратегій на регіональному рівні. Так, у Західній Європі практично у всіх країнах є й органи влади, спеціально призначені для рішення регіональних проблем, і документи, які можна вважати регіональною політикою чи регіональною стратегією. При цьому загально визначеними цілями побудови взаємин центральних органів влади з регіонами є досягнення територіальної справедливості, економічної ефективності, політичної стабільності [4]. Європейські країни мають чималий досвід локального управління, проте суттєві відмінності у розподілі повноважень між адміністративними структурами та представниками населення регіону не дозволяють використовувати його в Україні без пристосування до особливостей національної системи державного регулювання.

З іншої сторони, підхід до локального розвитку, який склався у західній науковій думці, є дещо одностороннім (Я. Варда, В. Клосовські [5]). Втім, існує спільна точка зору на п'ять наступних основних стверджень: 1) локальний розвиток – це процес, діяльність, а не стан; 2) суб'єктом діяльності локального розвитку є не місцева влада, а місцева громада – населення даної території (навіть якщо стратегічний план розробляється місцевим органом самоврядуванням, він робить це від імені громади); 3) рушійною силою розвитку є (в основному) фактори ендегенного характеру; 4) економіка є першочерговим чинником локального розвитку, однак локальний розвиток є чимось більшим та ширшим, ніж локальний економічний розвиток; 5) критерієм розвитку є задоволення потреб членів громади, підвищення життєвого рівня населення, "підвищення стандартів" [5].

Дослідники пропонують власне визначення локального розвитку: це "такий процес змін (систематичний і неперервний) в локальній системі, який приводить до збільшення сумарних можливостей індивідуального розвитку кожного окремого жителя" [5]. Критерієм розвитку слід вважати задоволення потреб і прагнень населення, пам'ятаючи про те, що інтереси різних груп громадян (а навіть різні інтереси в тій самій групі) часто конкурують між собою, а

завданням місцевого самоврядування є турбота про розвиток всієї громади [5].

Узагальнення існуючих теоретичних підходів дозволяє дати таке визначення: локальний розвиток – це узгоджена діяльність органів місцевого самоврядування, підприємств та приватних осіб з метою підвищення рівня життя населення окремої територіальної одиниці, що забезпечується впровадженням засад сталого розвитку та поєднанням місцевих інтересів із стратегічними пріоритетами держави у різних сферах.

Отже, не існує чіткої визначеності у тлумаченні поняття локального розвитку. Однак незаперечним залишається той факт, що між регіональними інтересами держави та місцевими інтересами існують розбіжності. Вони об'єктивно є неминучими, а тому ефективною буде тільки та політика, яка максимально "згладжує" можливі протиріччя між ними. Але сьогодні дана умова не завжди може бути визначальним критерієм дієздатності регіональної політики, оскільки саме зараз надзвичайно актуальним є питання національної безпеки держави [6]. Принциповою, на погляд М.І. Долішнього, при визначенні терміна "регіональна політика" є необхідність тлумачення цього поняття як в широкому, так й у вузькому розумінні. В першому випадку це означає політику, яку здійснює держава по відношенню до регіонів, і самі регіони в межах наданих їм прав і повноважень. У другому – регіональна політика зводиться виключно до дій держави, а тому в цьому контексті можна казати про державну регіональну політику [6]. Тобто, регіональна політика передбачає активну участь територіальних угруповань різних рівнів у процесі забезпечення власного розвитку.

Завданням теоретичного узагальнення поєднання державних та регіональних інтересів із місцевими (локальними) інтересами у контексті підвищення конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку присвячено багато наукових робіт, серед них можна виділити наступні.

О.І. Даций [7] вважає, що в Україні слід забезпечити умови для створення великих інтегрованих підприємств, оскільки крупні промислові корпорації та корпоративні системи здатні забезпечити органічне поєднання науки з виробництвом, посилити вертикальну і регіональну інтеграцію, покращити діяльність виробничих, фінансових, комерційних, маркетингових та інноваційних структур. Такі корпоративні системи повинні взяти на себе роль лідерів у боротьбі за розширення свого впливу і на внутрішньому, і на світовому ринках.

Одним із чинників активізації локального розвитку є посилення протидії впливам процесу глобалізації. Для України, де монополісти туристичної галузі є в основному підприємствами з іноземним капіталом і тому працюють на користь інших країн, пожвавлення внутрішнього споживання можливе за рахунок створення національних інтегрованих мереж.

Вихід на регіональний туристичний ринок крупних гравців, які здатні були б зосередити під одним управлінням кошти, достатні для побудови

мереж закладів розміщення, експлуатації екскурсійних бюро, перевізників, компаній, які надають страхові, банківські, консультаційні послуги та багатьох інших; тобто всіх учасників, які вже намагаються працювати не лише в секторі виїзного туризму, а й розробляють в'їзні тури в Україну, сприяв би подальшому розвитку національної туристичної галузі, адже на ринку представлені здебільшого туроператори з інших країн чи підприємства з іноземним капіталом. Якщо поточний стан справ не буде змінено, через декілька років остаточно сформується структура ринку внутрішнього та в'їзного туризму, у якій українським підприємствам залишаться тільки неприбуткові чи вузькоспеціалізовані ніші [8].

Іншим варіантом реалізації поставлених завдань є створення кластерів на території регіону. Ю.Г. Королюк доводить, що кластерний підхід зайняв чільне місце у прикладній та науково-теоретичній базі світової науки. Найбільш важливим аспектом його використання є визнання кластерного підходу як ефективної та унікальної інструментальної категорії регіонального управління [9].

Однак за своєю природою кластер є виробничим об'єднанням, у його межах відбувається одностороння оцінка ефективності – за основним напрямом діяльності, – а параметри віддачі, безпосередньо не пов'язані з нею, не розраховуються. Отже, для відстеження успішності впроваджуваного локального проекту необхідно встановити систему показників, зміни яких вказуватимуть на масштаб ефекту від його реалізації. Для оцінки впливу туристичної діяльності на стан регіону можна в тому числі використовувати показники соціально-економічного розвитку [10].

Локальний розвиток передбачає, поряд з іншими заходами, залучення місцевих підприємств до реалізації регіональних програм. Розуміючи необхідність рівноцінного партнерства між приватними та державними інститутами, у 2010 р. Верховна Рада прийняла Закон України "Про державно-приватне партнерство" [11], який визначає організаційно-правові засади взаємодії державних партнерів з приватними партнерами та основні принципи державно-приватного партнерства на договірній основі. Серед сфер, які підпадають під дію закону, названі туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт.

Розбудова інноваційної інфраструктури [12] передбачає створення і удосконалення дії існуючих інституцій у сфері фінансів, консалтингу, інформаційно-комунікативних, юридичних та освітніх послуг. Підтримка цього процесу може відбуватися за рахунок їх безоплатного забезпечення державними інформаційними послугами, повного чи часткового включення витрат підприємств на їх придбання до витрат, які вираховуються з оподаткованого прибутку, їх залучення до виконання державних замовлень на інформаційну продукцію та поточного консультування [7].

Сьогодні неможливо уявити ділове інформаційне середовище, яке існує окремо від глобальних чи локальних мереж. Зрозуміло, що

основну роль у обміні даними відіграє мережа Інтернет. Зі зростанням обсягів операцій посилюється контроль як за користувачами мережі, так і провайдерами, з боку держави. В.І. Корнілов [13], узагальнюючи досвід США, провідних країн ЄС та РФ у сфері регулювання IP-діяльності та функціонування Інтернет-мережі, виділяє кілька особливостей державної інформаційної політики цих країн, які необхідно враховувати при розробці та здійсненні регуляторних заходів в Україні, водночас відзначаючи, що сучасний стан державного регулювання телекомунікаційного простору, зокрема Інтернет-мережі в Україні, не відповідає повною мірою вимогам "Доктрини інформаційної безпеки України".

2 ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ

Слід відстежувати не тільки на рівні країни, а й на рівні регіонів структуру платіжного балансу торгівлі туристичною продукцією, оскільки в протилежному випадку складно виявити джерела формування негативного сальдо зовнішньої торгівлі. В дослідженнях ефективності діяльності суб'єктів туристичної галузі необхідно враховувати не тільки якісні, а й кількісні показники, спектр яких має бути значно розширений (наприклад, у світовій практиці відповідно до рекомендацій Всесвітньої ради з подорожей і туризму використовуються категорії туристичної галузі та туристичної економіки).

Процедура оцінки економічної ефективності від впровадження регіональних туристичних проектів має враховувати певні особливості. По-перше, частина послуг не відстежується, оскільки надається приватними особами, які не реєструють свою діяльність. Це, насамперед, послуги з розміщення, особливо під час нерегулярних масових заходів. По-друге, виділити послуги, які надаються саме туристам за межами закладів розміщення та без участі туристичних підприємств, технічно неможливо. По-третє, невирішеною залишається проблема оцінки туристичних потоків, особливо внутрішньо- та міжрегіональних. Якщо громадяни інших країн користуються послугами посередників, то багато хто з жителів України організують відпочинок самостійно. Таким чином, формується "тіньовий ринок". Хоча він і не набуває негативного значення з огляду на величину незаконних операцій, проте вкрай ускладнює процедуру збору даних та подальше прогнозування.

В таких умовах позитивний вплив туризму на економіку регіону доцільно оцінювати за допомогою непрямих показників. З одної сторони, це зростання обсягів виробництва туристичних та супутніх товарів і послуг, з іншої – ємності споживчого ринку через підвищення добробуту населення, яке прямо чи опосередковано приймає участь у виробництві відповідної продукції. В світовій практиці використовується модель "трьох ступенів впливу" (рис. 1) [14]. Із незначними модифікаціями вона може бути використана для побудови "технологічної" туристичної галузі на локальному рівні. Принципи її формування відповідають засадам створення

кластерів, коли головною метою є розвиток конкретної галузі (або навіть окремого підприємства), а для її реалізації залучаються ресурси багатьох учасників з інших галузей.

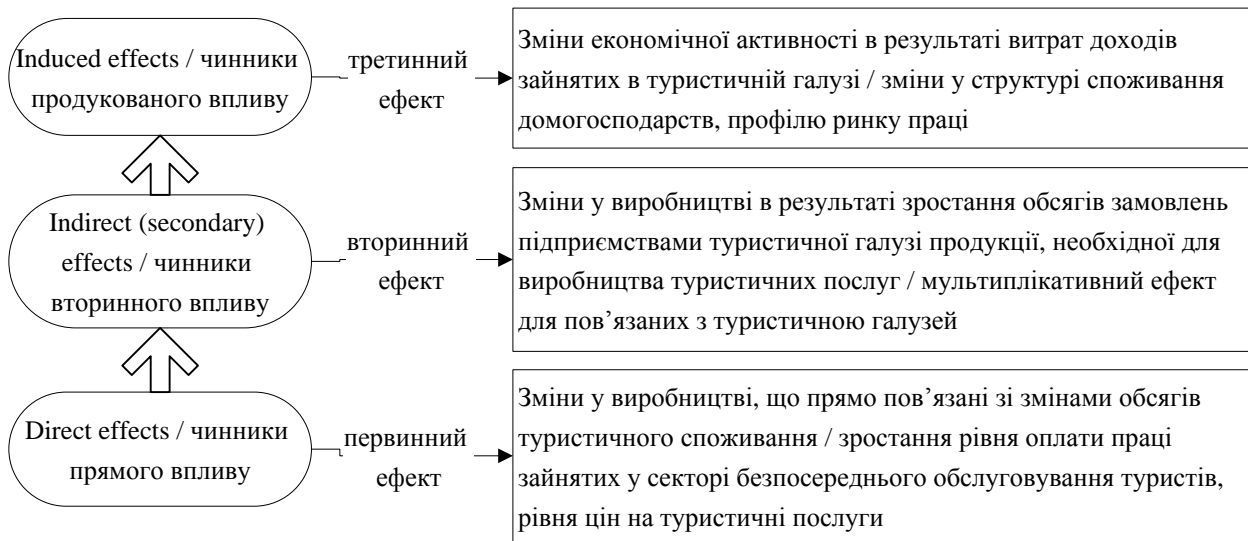

Рис. 1 Рівні впливу туристичної діяльності на національну економіку

Повністю охопити сферу міжгалузевих відносин та розрахунків між виробниками та споживачами продукції на даний час в Україні неможливо з двох причин. По-перше, готівкові розрахунки з кінцевими споживачами реєструються лише у формі сумарних обсягів реалізації підприємств, що надають товари та послуги, тоді як встановити профіль покупця можливо лише за умови безготівкових платежів. По-друге, суб'єкти "тіньового сектору" не надаватимуть інформацію через загрозу ліквідації їх діяльності. Слід визнати, що та частина прихованого ринку, існування якої не несе потенційної загрози туристам (в рамках чинного законодавства вона, звісно, визнається незаконною, проте підпадає під адміністративні, а не кримінальні правопорушення), на даний час є єдиною альтернативою залучення приватних осіб до підприємництва, оскільки сфера малого бізнесу і досі лишається недостатньо впорядкованою. Таким чином, населення районів, віддалених від виробничих та торговельних центрів, яке офіційно вважається безробітним чи входить до групи з найнижчими доходами, може отримати додаткові кошти. Однак, їх величина є порівняно малою, і тому серйозної загрози економічній безпеці регіону такі невраховані операції поки не несуть.

Ефект від об'єднання зусиль учасників туристичного ринку можна дослідити лише на рівні підприємств (у більш широкому розумінні – офіційно зареєстрованих юридичних та фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності). Органи місцевої влади потребують точної інформації про кількість та напрями діяльності усіх учасників, в протилежному випадку їх зусилля з координації та підтримки спільних дій виявляться марними.

Цілями обліку та встановлення співробітництва між різними учасниками ринку відповідає концепція створення інвестиційної карти регіону. Нею може виступати інтегрована геоінформаційна система, до модулів якої входять реєстри туристичних

ресурсів, підприємств, приватних осіб та ін. Аналіз продукції сфери інформаційних технологій, що використовується суб'єктами туристичної діяльності, показав, що їх переважна частина спрямована на розподіл та споживання вже готового (кінцевого) туристичного продукту, а не на його створення. Найпоширенішими є ресурси з бронювання та резервування, що впроваджуються окремими туристичними підприємствами чи ІТ-компаніями, які спеціалізуються на підтримці рішень для бізнесу. Однак їх діяльність є нескоординованою, тому пошук необхідної інформації ускладнюється.

Для туристів-індивідуалів, або тих, що не є прихильниками масових напрямків, найпершою вимогою до системи резервування є гнучкість та доступ до різних джерел інформації, наявність певної кількості альтернатив. Для іноземних підприємців, які мають на меті виходити на регіональні ринки туристичних послуг в Україні, важливо отримувати достовірні своєчасні дані про загальний рівень інвестиційного потенціалу, пропонувані об'єкти капіталовкладень, регуляторні процедури, а вже потім – конкретні пропозиції у окремій галузі. На жаль, дотепер найдоступнішими джерелами інформації про Україну є рейтингові оцінки, які виставляються міжнародними організаціями чи приватними установами, і далеко не завжди є позитивними. Крім того, ранжуються саме країни, а не регіони, тому для потреб залучення інвестицій до локальних територій вони марні. Частину функцій беруть на себе торгово-промислові палати та офіційні представництва за кордоном, профільні відділи обласних адміністрацій, проте вони обмежені як у коштах, так і доступі до комерційної інформації.

Одним із способів вирішення окресленої проблеми могла б стати часткова передача повноважень представлення інтересів одної чи декількох галузей підприємствам чи їх об'єднанням, які є основними виробниками продукції (рис. 2).

Рис. 2 Розподіл повноважень між користувачами інвестиційної карти

Задалегідь визначений перелік прав та обов'язків сторін не дозволить остаточно монополізувати ринок, оскільки існуватиме контроль з боку органів державної влади, а досвід та ресурси великих підприємств забезпечить насиченість та актуальність інвестиційної карти. Метою створення подібної галузевої регіональної геоінформаційної системи (ГІС) є забезпечення єдиного центру збору та обробки інформації, необхідної для пріоритетних напрямів та об'єктів інвестування.

Регіональна ГІС має виконувати наступні завдання:

- формування баз даних (за типами інформації);
- організація взаємозв'язку між базами даних, забезпечення обміну інформацією, що надходить з різних джерел;
- збір та обробка даних і ведення статистичної звітності, спрощення процедури подання звітів підприємствами та організаціями;
- створення середовища для проведення on-line досліджень на профільних установах за запитом користувачів системи;
- розміщення інвестиційної карти області (регіону, району) у мережі Інтернет, забезпечення маркетингових заходів, опис ділового середовища;
- координація зусиль учасників туристичного ринку на різних рівнях (виробники, посередники, споживачі, спеціалізовані адміністративні одиниці);
- розміщення та своєчасне оновлення on-line каталогів продукції та виробників з метою спрощення

пошуку потенціальних контрагентів; реєстрів туристичних ресурсів;

- поширення інформаційних послуг на території, віддалених від виробничих центрів області;
- залучення малого бізнесу до активного співробітництва з великими компаніями, захист інтересів локальних туристичних осередків;
- забезпечення багатостороннього зв'язку між споживачами та виробниками туристичної продукції, органів регулювання та контролю;
- розширення ринку національних електронних платіжних систем;
- відстеження етапів формування профілю споживчого ринку на основі аналізу запитів до системи (географічна структура запитів з IP-адрес).

Метою створення подібної галузевої регіональної геоінформаційної системи (ГІС) є забезпечення єдиного центру збору та обробки інформації, необхідної для пріоритетних напрямів та об'єктів інвестування. Модель інвестиційної карти регіону, побудована за методологією IDEF0, наведена на рис. 3 – 4.

Для практичної реалізації поставлених завдань можна використовувати GRID-технології збереження та передачі даних, забезпечуючи таким чином виконання державних програм технологічного розвитку. Саме на основі інвестиційної карти області доцільно розробляти проекти локальних інформаційних туристичних центрів, адже вони якраз і мають забезпечити простоту доступу до різнопланових даних.

Рис. 3 Контекстна діаграма державної підтримки інвестиційних карт (територіальних геоінформаційних систем) за методологією IDF0

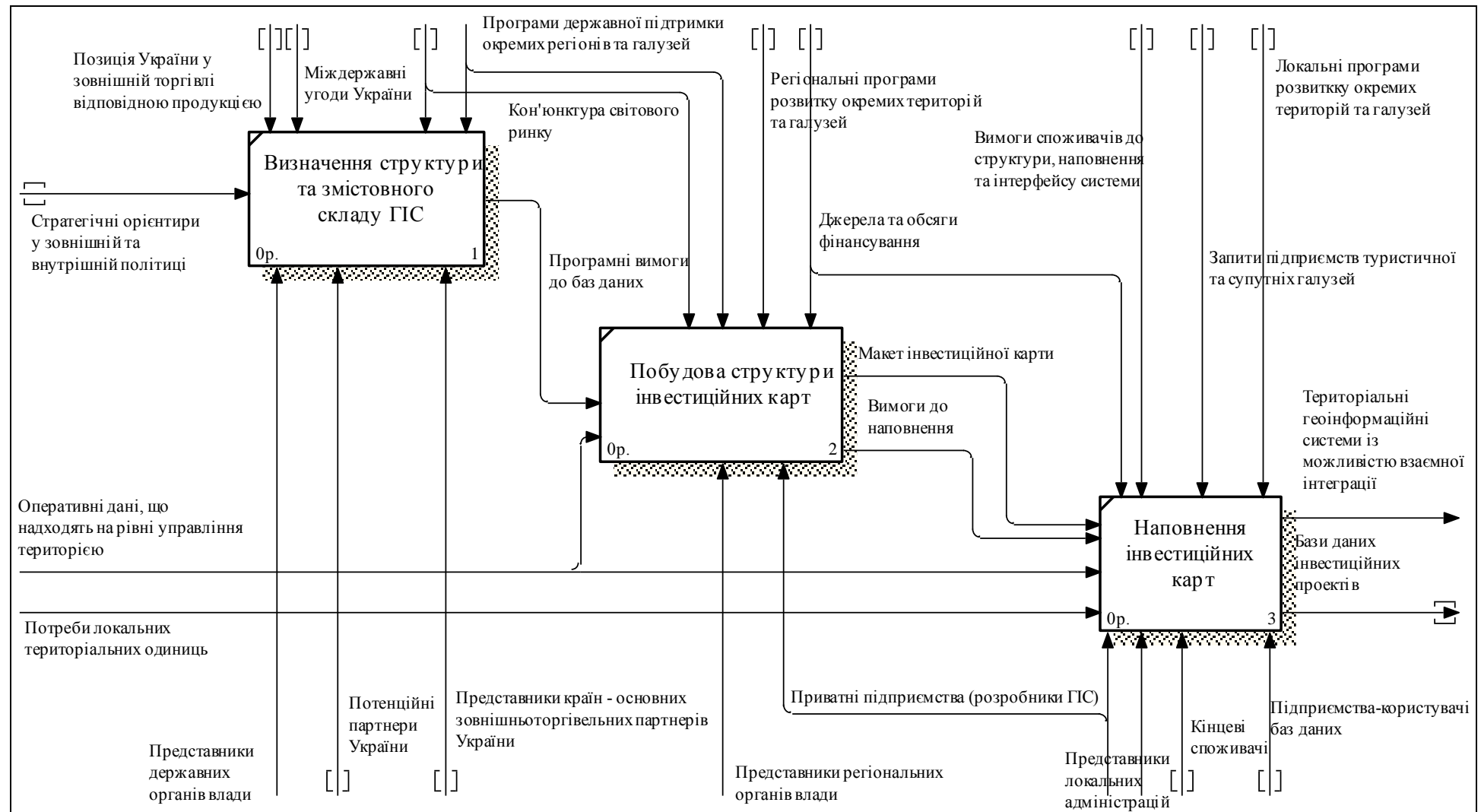

Рис. 4 Діаграма першого рівня декомпозиції державної підтримки інвестиційних карт регіону

ВИСНОВКИ

Ефективне впровадження проектів локального розвитку туристичної галузі на рівні регіонів стримується декількома групами чинників, серед яких можна виділити такі:

невизначеність стратегії зовнішньої економічної політики України, адже діяльність будь-якої галузі національної економіки, в тому числі і туристичної, має відповідати засадам економічної безпеки держави;

пріоритетність загальнодержавних інтересів у різних сферах над інтересами місцевих громад, складність у поєднанні вимог "центру" та окремих регіонів;

відсутність єдиного категорійного апарату та чіткого тлумачення терміну "локальна територія", "локальне управління", "локальний розвиток";

невідповідність нормативно-правової бази України сучасним потребам децентралізації повноважень на різних рівнях регіонального управління;

невикористання інноваційного потенціалу регіонів, відсутність взаємозв'язку між владними структурами та підприємцями;

відсутність єдиної методики оцінки ресурсної бази регіону.

Таким чином, достатні обсяги в'їзного туризму в регіоні можуть бути забезпечені за умови, що туроператором виступатимуть одне чи декілька великих інтегрованих підприємств, здатних оперувати значними коштами та мати доступ до ресурсів та технологій суміжних галузей та сфер діяльності (наприклад, будівництва, транспорту, фінансових послуг, електронних систем резервування, платіжних систем, вузлів зв'язку, передачі даних та ін.). З ними можуть плідно співпрацювати органи державної влади (на обласному та місцевому рівні), надаючи адміністративний ресурс для проведення досліджень та збору даних, отримуючи, в свою чергу, повнофункціональні інвестиційні карти за окремими галузями та територіальними одиницями.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кизим Н.А. Качество жизни населения и конкурентоспособность Украины и стран ЕС : [Монографія] / Н. А. Кизим, В. М. Горбатов; Институт проблем развития общества. – Х. : ИНЖЭК, 2005. – 162 с.
2. Моделирование экономической безопасности: держава, регион, предприятие : [Монографія] / [За ред. В. М. Гейця; Авт. кол.: В. М. Гець, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк] ; Наук.-дослід. центр індустр. проблем розвитку НАН України. – Х. : ИНЖЕК, 2006. – 239 с.
3. Швиданенко О.А. Новітня парадигма глобалізації: світоцілісність чи альтернативи розвитку? / О.А. Швиданенко // Міжнародна економічна політика. – Вип. 3 (Том 3). – К. : КНЕУ. – 2006. – С. 5 – 29.
4. Латинін М.А. Державне управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіонів України / М. А. Латинін, О. В. Думенко // Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=172>
5. Варда Я. Острови надій: розробка стратегій локального розвитку / Я. Варда, В. Ключовські. – Івано-Франківськ : "Нова Зоря", 2003. – 339 с.
6. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети : [Монографія] / М. І. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 520 с.
7. Дацій О.І. Інтеграція науково-технічної сфери в процеси економічного і соціального розвитку суспільства / О. І. Дацій // Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=117>
8. Єрмаченко В.Є. Регіональна політика в галузі туризму: основні підходи (на прикладі Харківської області) / В. Є. Єрмаченко, Н. А. Дехтяр // "Географія та туризм". – Вип. 10. – Київ, 2010. – С. 122-129
9. Королюк Ю.Г. Кластерний підхід як складова регіонального управління / Ю. Г. Королюк // Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=110>
10. Экономический потенциал региона: анализ, диагностика, оценка : [Монографія] / А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, А. И. Курбах, Е. В. Давыскиба. – Х. : ИД "ИНЖЕК", 2005. – 176 с.
11. Закон України "Про державно-приватне партнерство" від 01.07.2010 № 2404-17 : за станом на 16 грудня 2010 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2404-17&p=1295602027222976>
12. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Матеріали Парламентських слухань у Верховній Раді України 17 червня 2009 року / [за загальною редакцією В. І. Полохала]. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 630 с.
13. Корнілов В.І. Вплив інформаційно-комунікаційних проектів у мережі Інтернет на рівень інформаційної безпеки України / В. І. Корнілов // Стратегічна панорама. – 2009. – № 4. – С. 152 – 160.
14. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2009 / [Editors J. Blanke, T.Chiesa]. – Geneva, Switzerland : the publishing house of the World Economic Forum, 2009. – 525 p.